

UDK: 159.922.1+316.6 (497.5) “1919/1929”

Prethodno priopćenje

Jelena Seferović

Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta

Ljubljana, Slovenija

jelenaseferovic@yahoo.com

**Prilog istraživanju kulture djevojaštva nakon Prvog
svjetskog rata: primjer djevojaka sa psihičkim smetnjama
iz ruralnih krajeva kontinentalne Hrvatske**

Apstrakt: Rad propituje neke aspekte odrastanja djevojaka sa psihičkim smetnjama u ruralnim krajevima kontinentalne Hrvatske u prvom desetljeću nakon završetka Prvog svjetskog rata. Pritom se misli na djevojke u fazi srednje i kasne adolescencije liječene u Zavodu za umobolne u Stenjevcu, danas Klinici za psihijatriju Vrapče. U radu se iz kulturnoantropološkog rakursa analiziraju izdvojena pojedinačna iskustva njihovih neostvarljivih ljubavnih veza s muškarcima u odnosu na tradicionalna očekivanja o (ne)prihvatljivoj femininosti. Također, sagledava se zavodska svakodnevica djevojaka sa psihičkim smetnjama u kontekstu njihovih aktivnosti organiziranih u sklopu radne terapije. Prema dosadašnjem istraživanju, pretpostavlja se da su znakovi emocionalne nestabilnosti i (auto)destruktivna ponašanja razmatrane populacije bila izazvana njihovim neznanjem o procesima spolnog sazrijevanja i posljedicama uzrokovanim iskustvom neostvarljivih ljubavnih veza te nemogućnošću ulaska u brak. Rad je baziran na analizi povijesti bolesti djevojaka i liječničkih svjedodžbi koje datiraju od 1919. do 1929. godine a pohranjene su u fondusu Arhiva Klinike za psihijatriju Vrapče.

Ključne riječi: kultura djevojaštva, djevojke sa psihičkim smetnjama, međuraće, Stenjevec, seksualnost, ljubavne veze

Abstract: The paper discusses some aspects of the growing up of girls with mental disorders in rural areas of continental Croatia in the first decade after the end of the First World War. This includes girls in the middle and late adolescent phase treated at the Stenjevec Psychiatric Hospital, now Vrapče University Psychiatric Hospital. The paper analyzes their individual experiences of unfulfilled love with men in relation to traditional expectations of (non)acceptable femininity from the cultural anthropological perspective. In addition, this paper looks at the hospital's everyday life of girls with mental disorders in the context of their activities organized under work therapy. According to the current research, signs of emotional instability and (auto)destructive behavior of the examined population are assumed to be due to their ignorance of the process of sexual maturation and the consequences caused by the experience of unattainable love relationships and the inability to get married. The work is based on the analysis of the girls' psychiatric files and medical certificates dating from 1919 to 1929 stored in the Archives of the University Psychiatric Hospital Vrapče.

Keywords: aftermath, Stenjevec, girlhood, girls with mental disorders, sexuality, love relationships

Uvod

Rad je nastao na temelju kulturnoantropološke interpretacije sadržaja dostupnih bolničkih dosjea pacijentica liječenih u Kr. zemaljskom zavodu za umobolne u Stenjevcu u periodu od 1919. do 1929. godine.¹ U središtu pozornosti bile su djevojke u fazi srednje i kasne adolescencije. U prikupljanju i analizi arhivske građe koristila se kvalitativna metodologija

¹ Istraživanje je provedeno u okviru projekta pod nazivom "Poslijeratne tranzicije u rodnoj perspektivi: slučaj sjeveroistočne jadranske regije". Osnovni je cilj projekta rasvijetliti svakodnevicu žena u periodima tranzicije nakon oba svjetska rata, a to se ujedno odnosi i na propitivanje svakodnevice djevojaka sa psihičkim smetnjama. Projekt je financiralo Europsko istraživačko vijeće u okviru programa Obzor 2020., Ugovora o potpori ERC-a br. 742 683. Više o projektu na: <https://project-eirene.eu/>.

čija je bit u tome da posebnu pažnju posvećuje analizi pojedinačnog ljudskog iskustva, za razliku od kvantitativnog pristupa koji "rešenje vidi u stvaranju tipologija na osnovu kvantitativnih podataka."² U pokušaju da se izbjegne kulturni elitizam, ovdje će biti predstavljene, riječima Jelene Marković,³ "male priče", odnosno određeni fragmenti života djevojaka s društvenih margina. Treba napomenuti da u radu izneseni citati čine tek dio korpusa iščitanih bilješki iz povijesti bolesti djevojaka iz kojih je razvidno da su izostanak znanja o seksualnosti, neostvarljive ljubavne veze te neuspjeli ulazak u brak nepovoljno utjecali na njihovo emocionalno i socijalno funkcioniranje. Kulturnoantropološka promišljanja pojedinačnih slučajeva djevojaka sa psihičkim smetnjama ovdje predstavljena služe kao prilog rasvjetljavanju kulture djevojaštva u ruralnim krajevima kontinentalne Hrvatske u međuraću iz perspektive pripadnica marginaliziranih skupina. Radi pojašnjenja metodološkog pristupa temi rada, odnosno razloga zbog kojeg se izdvojeni citati propituju u kontekstu recentnih teorija različitih područja humanističkih i društvenih znanosti, trebalo bi se podsjetiti razmatranja "antropologizacije" povijesti Mirjane Gross. Naime, Gross ističe da "događaj nije jedinica bez veze s društvenim procesima nego upravo njihova točka križanja, razumljiva samo unutar tih procesa." Autorica elaborirajući povijesni razvoj historiografije naglašava važan doprinos "historijske društvene znanosti" čiji su nositelji "povijesnu zbilju kao predmet historijske znanosti vidjeli kao složeno jedinstvo različitih životnih područja što ih valja sagledati u njihovoj međusobnoj povezanosti uz pomoć teorija."⁴

U stručnim publikacijama govori se da je povijest djevojaštva nastala kao rezultat prožimanja promišljanja o povijesti djetinjstva i ženske povijesti. Prema tumačenjima pojedinih autora, djevojačke studije imaju

² Marija Bogdanović, "Teorijska osnova kvalitativnog pristupa". *Revija za sociologiju*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 14(3-4)/1984, 204.

³ Jelena Marković, *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji*, (Zagreb: Biblioteka etnografija, 2012), 138.

⁴ Mirjana Gross, "Susret historije i antropologije". *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 33(2)/1996, 28-81.

svoje uporište u raspravama o mladenaštvu⁵ te u feminističkim teorijama. Unutar oba navedena teorijska rakursa djevojke su, prema riječima pojedinih autora, stavljene u subordiniran položaj u smislu da ih se u okviru prvog nerijetko rodno stereotipizira, dok ih se u feminističkoj literaturi marginalizira s obzirom na dob.⁶ Donedavno specifičnosti djevojačke kulture ili nisu elaborirane ili su o njoj razvijane poopćene teze. Stoga nije rijedak slučaj da su promišljanja o djevojačkoj svakodnevici shematizirana zbog izostanka propitivanja iskustava karakterističnih za njihovu dobnu skupinu.⁷ Petra Požgaj, razmatrajući utjecaj studija mladenaštva na djevojačke studije, upućuje na to da se on prije svega ogleda u uvođenju koncepta “mladenačke kulture kao polja određenoga nape-tošću između otpora i konformizma”. U vezi s tim autorica se oslanja na promišljanja Catherine Driscoll koja “mladost povezuje s mogućnošću pružanja većega ili manjega otpora potrebama i zahtjevima društva u koje mladi ulaze kao skupina novih društvenih subjekata”. Naposljetku,

⁵ Sa stajališta pojedinih teorija iz područja psihologije postoje tri faze adolescencije, odnosno mladenaštva – rana, srednja i kasna – koje su praćene specifičnim tjelesnim, kognitivnim i emocionalnim promjenama. Faza srednje adolescencije obično traje od 15. do 18. godine, dok se za kasnu smatra da počinje od 19., a završava zaključno s 22. ili čak 25. godinom. Kasna faza još se naziva i podfazom te bi prilikom definiranja njezinog završetka “kronološku dob valjalo uzeti tek kao grubu mjeru”. Vlasta Rudan, “Normalni adolescentni razvoj”, *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, Zagreb: C.T. – Poslovne informacije, 10(52)/2004, 36-38. Teorije o adolescentnom razvoju upućuju na to da bi nakon završetka tog perioda trebalo kod pojedinca doći do integracije propitanih ranijih roditeljskih poruka i normi utvrđenih društvenim okvirom u jednu cjelinu. Prema nekih psihološkim promišljanjima, među glavnim razvojnim zadacima adolescenata u procesu tranzicije između djetinjstva i odrasle dobi su “stjecanje odgovornosti naspram neodgovornosti, postizanje statusa dominacije naspram submisivnosti te usvajanje spolne uloge”. Mladenačka dob za sobom povlači senzibiliziranje i osvještavanje vlastitog tijela i seksualnosti. Katica Lacković-Grgin, “Sociocultural Context of Parenting in Croatia in the Past and in the Present”, u: *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-Cultural Perspective*, ur. K. Lacković-Grgin, Z. Penezić, (New York: Nova Science Publishers, Inc., 2015), 2.

⁶ Petra Požgaj, “Mlade dame, glazbeni znalci i njihovi ukusi: figura obožavateljice kao prostor artikulacije društvenoga odnosa”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 55(1)/2018, 12.

⁷ Dawn Currie i drugi, “*Girl Power*”: *Girls Reinventing Girlhood*, (New York: Peter Lang Publishing, 2009), 17.

Požgaj konstatira da se zapravo radi o kulturi koja različito tretira djevojke i mladiće, odnosno da se “mogućnost pružanja otpora povezuje samo s mladićima dok se djevojačka kultura predstavlja kao egzemplarna za kulturni konformizam.”⁸

Zasad prikupljeni podatci upućuju na to da je nekim djevojkama koje nisu ispunile očekivanja djevojačke kulture zagovarane u međuraću u ruralnim krajevima kontinentalne Hrvatske – prema čijim uzusima društveni status žene u mnogočemu ovisi o ostvarenoj ljubavnoj vezi i sklapanju braka s muškarcem – bilo ugroženo emocionalno i socijalno funkcioniranje. Nadalje, moglo bi se pretpostaviti da je neznanje o procesima spolnog razvoja te nemogućnost uspostave granice između fiksacija i realiteta u pogledu zaljubljenosti u nedostupne muškarce na svojevrsan način doprinijelo destabilizaciji psihičkog zdravlja tih djevojaka. Značajno je napomenuti da se naišlo na slučajeve djevojaka koje su prekoračile granice kulturno zadanih rodničkih normativa, no taj je iskorak iz poželjnog društvenog kalupa doprinio njihovoj psihijatrijskoj hospitalizaciji. Naposljetku, ustanovilo se da je zavodska svakodnevica bila rodno stereotipizirana, u smislu da su poslovi bili podijeljeni na ženske i muške. S tim se želi istaknuti da se djevojke, neovisno o prostornom okruženju, nisu mogle oprijeti patrijarhatu, odnosno da im se život odvijao u njegovom “začaranom krugu”.

Djevojačka svakodnevica u “Stenjevcu”

U ovom poglavlju najprije će biti predstavljene pojedinosti povezane s otvaranjem Zavoda za umobolne u Stenjevcu. Potom će se razmatrati neki aspekti svakodnevice djevojaka hospitaliziranih u tom zavodu tijekom međuraća. U vezi s tim govorit će se o njihovim ograničenim mogućnostima socijalnog uključivanja u matičnu zajednicu i (ne)efikasnost u pogledu obavljanja poslova u (izvan)zavodskom okruženju. Iz stručne literature o povijesti hrvatske psihijatrije doznaje se da su

⁸ Požgaj, “Mlade dame, glazbeni znalci i njihovi ukusi”, 12.

početkom 19. stoljeća u Dubrovniku osobe sa psihičkim smetnjama smještane čak i u zatvor, konkretno “Place dal carcere dei pazzi”, te da je 1804. godine otvorena omanja stanica za prijem desetak pacijenata.⁹ Kraj stoljeća obilježilo je osnivanje Kr. zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu 1879. godine te Pokrajinske ludnice u Šibeniku 1883. godine.¹⁰ Do tada su ulogu liječnika preuzimali vračevi ili su u samostanima svećenici nad psihički oboljelima vršili određene religiozne obrede. Prema riječima Rudolfa Hercega, sedmog po redu ravnatelja “Stenjevcu”, “razni vrači i vračare obavljali su svoje mistične a uistinu glupe procedure u svrhu oslobodjenja od one tajne moći, koja je navodno bolesnika obuzela. Obavljale su se razne religiozne ceremonije a i torture, kojima se je mislilo bolesnika ozdraviti, nu da je to bolest baš tako kao i tjelesna, na to se nije ni pomišljalo.”¹¹ Hercegovе riječi mogu se argumentirati konkretnim zapisima iz stenjevečkih povijesti bolesti, stoga se u nastavku iznosi jedna od mnogobrojnih koja datira iz 1902. godine.¹²

“Na lijevoj strani ispod oka nalazi se jedan hematom, koji potiče od udarca bratove ruke, koji ju je nehotice kod umirivanja udario. Na desnoj ruci nalazi se mala ranica koja potiče navodno od puštanja krvi koju je izveo vračar.”

Zbog gore spomenutih situacija, ali i niza drugih nepovoljnih okolnosti koje su produbljivale ondašnju socijalnu i zdravstvenu problematiku osoba sa psihičkim smetnjama, javila se prijevremena potreba za otvaranjem jedne psihijatrijske bolnice. Još 28. studenoga 1877. godine potvrđen je prijedlog

⁹ Ante Marković, “Zaklonište umobolnih na Nuncijati”. *Socijalna psihijatrija*, Medicinska naklada, 21/1993, 177.

¹⁰ Rudolf Herceg, “Zavod za umobolne ‘Stenjevec’ od 1879. do 1933.”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić, (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 7; Jovan Rašković, “Služba za neurologiju i psihijatriju”, u: *100 godina šibenske bolnice*, ur. I. Merlak, (Šibenik: Medicinski centar, 1983), 163.

¹¹ Herceg, “Zavod za umobolne ‘Stenjevec’ od 1879. do 1933.”, 6.

¹² Arhiv klinike za psihijatriju “Vrapče” (dalje: AKPV), Zagreb, Povijest bolesti (dalje: PB), anamnestički podaci o pacijentici, travanj 1902.

za njezinu gradnju, premda je otvorena tek dvije godine kasnije. Prvotna je ideja bila da se bolnica gradi u Ilici u Zagrebu, no uvjete tamošnjeg vlasnika zemljišta vlasti nisu htjele prihvatiti, stoga je odlučeno da će se izgraditi na zemljištu Zagrebačkoga kaptola u općini Vrapče koje je bilo šest kilometara udaljeno od grada.¹³ Bolnica, nazvana Kr. zemaljski zavod za umobolne u Stenjevcu, bila je predviđena za smještaj dvjestotinjak pacijenata, ali tijekom godina taj se broj utrostručio, tako da je u periodu od 1921. do 1923. godine u ovom Zavodu bilo hospitalizirano otprilike njih šesto.¹⁴ Unatoč tome što se 1910. godine otvorio “Odiel za bolesti duševne” Kr. zemaljske javne bolnice u Pakracu, koji je također primao dvjestotinjak pacijenata,¹⁵ “Stenjevec” je postao potkapacitiran, stoga je bio prinuđen osposobiti nove objekte. Prva podružnica u Jankomiru, mjestu na periferiji Zagreba, započela je s radom 1923. godine. Njezina primarna svrha bila je skrbiti za kategoriju “mirnih”, radno sposobnih pacijenata koji su bili uključeni u poljoprivredne radove na ovom imanju.¹⁶ Sljedeće godine (1924.), Zavod je otkupio posjed Kalinovica. S vremenom se odluka pokazala pogrešnom, ponajprije jer je posjed prethodno bio namijenjen za ergelu konja pa je 280 pacijenata, zajedno s namještenicima, živjelo u štalama. Nadalje, Kalinovica je bila udaljena od Zavoda 18 kilometara, a prometna povezanost bila je loša, uz to nije bilo ni telefonske linije, ni električnog svjetla, ni pitke vode. Zbog svega navedenog podružnica je 1930. godine prestala s radom.¹⁷

¹³ Herceg, “Zavod za umobolne ‘Stenjevec’ od 1879. do 1933.”, 6-7.

¹⁴ Aleksej Kuljzenko, “Statistika bolnice Stenjevec kroz posljednjih pet godina”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić, (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 47.

¹⁵ Vijoleta Herman-Kaurić, “Kraljevska zemaljska bolnica u Pakracu – primjer gospodarskog poslovanja velike bolnice u Velikom ratu”. *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonki Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 14(1)/2014, 200.

¹⁶ Petrana Brečić i drugi, “Od radne terapije i rekreacije do psihosocijalnih metoda liječenja i rehabilitacije psihijatrijskih bolesnika u bolnici ‘Vrapče’”. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb: Medicinska naklada, 41(3)/2013, 176.

¹⁷ Herceg, “Zavod za umobolne ‘Stenjevec’ od 1879. do 1933.”, 13-14.

Kao što je već rečeno, djevojke čija se iskustva prikazuju i interpretiraju u ovom radu, dolazile su iz sela kontinentalne Hrvatske, a bile su u dobi od 16. do 21. godine. Fokus razmatranja je na seoskim djevojkama jer su slučajevi onih čije je prebivalište bilo u gradskim središtima rijetko evidentirani među arhivskom građom. Usporedbom količine iščitanih povijesti bolesti i rezultata analize broja pacijenata s kraja 1920. godine¹⁸ utvrdilo se da postoji znatan raskorak među tim izvorima. Naprimjer, sudeći prema prebrojavanju povijesti bolesti žena u sklopu ovog istraživanja, moglo bi se zaključiti da ih je 1928. godine bilo na zavodskom smještaju stotinjak, no podatci iz jedne od monografija “Stenjevec” upućuju na to da ih je te godine liječeno 799. Samim time ne može se niti sa sigurnošću govoriti o broju hospitalizacija adolescentica u “Stenjevcu” tijekom istraživanjem obuhvaćenog vremenskog perioda. U radu izneseni slučajevi, kao što je već u uvodu istaknuto, podrazumijevaju reprezentativne primjerke izdvojene između prikupljenih djevojačkih povijesti koje datiraju s prvim desetljećem nakon Prvog svjetskog rata. Uzevši u obzir navedenu činjenicu, nezahvalno bi bilo prezentirati rezultate istraživanja kroz statističke podatke. Budući da je rad svakako temeljen na kvalitativnoj metodologiji, prethodno ograničenje neće uvelike poremetiti koncept izlaganja i kulturnoantropološku analizu dominantne rodne politike istraživnog vremenskog razdoblja. Dakle, iz analize dostupne dokumentacije uočilo se da su većini djevojaka to bile prve psihijatrijske hospitalizacije. Ukoliko nisu umrle za to vrijeme, najčešće od tuberkuloze pluća, “opskrba” u Zavodu trajala je do šest mjeseci. Međutim, u slučaju jedne pacijentice evidentirano je devetogodišnje psihijatrijsko liječenje nakon kojeg je bila otpuštena, prema procjeni psihijatra, neizliječena. Najčešće dijagnoze koje su im dodjeljivane bile su *dementia praecox* i *hebefrenia*, odnosno shizofrenija, a tek rijetko *melancholia*, *amentia*, epilepsija i *oligophrenia*. Jasno, uzrok pojave psihičkih smetnji kod svih djevojaka nije uvijek dovođen u vezu s ljubavnim razočaranjima.

¹⁸ Kuljženko, “Statistika bolnice Stenjevec kroz posljednjih pet godina”, 56.

Socijalno neprilagođena ponašanja djevojaka sa psihičkim smetnjama, posebice ona neusklađena s društvenim zahtjevima povezanim s njihovom rodnom ulogom, činila su njihovu pojavnost osobito upečatljivom i najčešće neprihvatljivom ostatku zajednice. Jedna od strategija kojom su se pojedinci služili kako bi se zaštitili od, naprimjer, njihovog upadljivog i nametljivog ponašanja, bilo je pokretanje postupka smještanja u psihijatrijsku bolnicu. Citat koji slijedi preuzet je iz “Liječničke svedodžbe” osamnaestogodišnje djevojke, po zanimanju sluškinje. Pacijentica je, prema vlastitim riječima, “išla sa 9 godina u službu, jer ju otac nije trpio i bio jako grub prema njoj”. No, navodno “nije dugo nigdje uzdržala služiti, jer su seljaci prosti, pa dolaze pod prozor kucati”. Za vrijeme “motrenja” u “Stenjevcu” dijagnosticirana joj je *dementia praecox*. Iz Zavoda je otpuštena neizliječena 1932. godine, nakon 9 godina “opskrbe”.¹⁹

“Bolestnica je bila služavka u jednoj ovdašnjoj restauraciji; jednog dana ušla je u restauraciju i sjela u jedno društvo oficira i počela im fantastičke stvari pričati. Radi toga je dovedena u bolnicu na motrenje.”

Razlog za isključivanje stenjevečkih djevojaka iz izvanzavodskog okruženja nije bio vezan samo uz nemogućnost razumijevanja i prihvaćanja njihovih “fantastičkih priča” već i uz činjenicu da su zbog svoje radne neefikasnosti kočile ostatak obitelji u obavljanju radova na polju. Važno je istaknuti da su se ljudi na selima mahom bavili poljoprivredom te da ona nije bila njihovo zanimanje, već stil života. U razdoblju kada je bilo vrijeme sjetve, naprimjer, u svibnju od kada datira dokument iz kojeg je preuzet sljedeći citat, nije bilo vremena za odmaranje ili odugovlačenje poslova. Koncept slobodnog vremena nastao je u razdoblju prve industrijske revolucije. Slobodno vrijeme kao društveni koncept najčešće se razmatralo u kontekstu propitivanja urbano-industrijske svakodnevice. Razlog tome je što se granica između rada, odnosno

¹⁹ AKPV, PB, “Liječnička svjedodžba” pacijentice iz Zakladne bolnice u Zagrebu, srpanj 1923.

vremena provedenog na radnom mjestu i onog provedenog kod kuće, mogla uspostaviti samo u gradovima. Podrazumijeva se da su na selima postojali neradni dani, posebno se to odnosilo na svetkovine, međutim, to nije značilo i prekidanje uobičajenih radnih aktivnosti.²⁰ Egzistencija seoskih obitelji uglavnom je ovisila o urodu ratarskih kultura, stoga je članove sa psihičkim smetnjama koji su zahtijevali ostanak kod kuće uz nadzor nerijetko bilo neophodno hospitalizirati u psihijatrijsku bolnicu jer su im bili prepreka u izvođenju poljoprivrednih radova. Citat iz 1919. godine koji slijedi govori upravo o roditeljima koji su svoju sedamnaestogodišnju kćer, zbog toga što u kući nije bilo nikoga tko bi je nadzirao dok su oni radili na polju, bili prisiljeni poslati u bolnicu. Kako su kod pacijentice bili vidljivi znakovi psihičkog oboljenja, iz opće bolnice premještena je na liječenje u “Stenjevec”. Nakon dolaska u Zavod pacijentici je dijagnosticirana *hebefrenia* te je poslije dva mjeseca liječenja “odvedena po ocu neizliječena” kući.²¹

“Roditelji izjavljuju da su prve pojave na njoj opazili 1914. i da se je ista bez razloga uvijek smijala i u svojem ponašanju bila vrlo nestašna, kasnije je kod iste uočeno recimo, kod kopanja kukuruza, da je kopajući preskakivala sad napred sad natrag, a kraj toga u istinu neradeći ništa. To stanje duševno počelo se pogoršavati, tako da ista već nije bila za nikakav rad, već je svaki čas, kad je bila bez nadzora iz kuće pobjegla i tražila ponajvećma svirke gdje je igrala (...) Pošto se roditelji bave poljskim radom, a u kući nemade nikoga koji bi im mogao voditi nadzor nad istom, niti se ista u bolnice primati neće, to se ista i radi liječenja i osiguranja preporuča primiti u zavod za umobolne u Stenjevcu.”

Svakodnevica pacijenata u “Stenjevcu” također je bila ispunjena radom. Neke su se žene, što uključuje i djevojke, u sklopu radne terapije

²⁰ Milan Župančić, “Slobodno vrijeme seoske omladine”. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 22/1968, 67-69.

²¹ AKPV, PB, “Liječničko izvješće” pacijentice iz poglavarstva općine odakle je pacijentica bila podrijetlom, svibanj 1919.

bavile poslovima u polju i parku, dok su druge šivale u šivaonici rublja ili izrađivale ručne radove. Jedan dio njih obavljao je “kućanske” poslove na odjelima i u kuhinji, dok su pojedine uzete kao “posluga” u kuće zavodskih liječnika i činovnika.²² Teško je ne primijetiti rodnu stereotipizaciju poslova uključenih u plan i program zavodske radne terapije, no to je sasvim razumljivo jer su se poslovi u sklopu radne terapije nastojali “udešavati i približivati onom što je dotični prije radio.”²³

S obzirom na to da stručne publikacije koje raspravljaju o radnoj terapiji u psihijatrijskim ustanovama ne spominju činjenice da su pacijenti znali biti sluge liječnicima i drugim zaposlenicima, ovaj rad osvrnut će se upravo na taj aspekt. Iz današnje perspektive o pravima osoba sa psihičkim smetnjama, korištenje psihijatrijskih pacijenata u svrhu služenja u privatnim kućama njihovih psihijatara predstavljalo bi neprihvatljivo kršenje njihovih ljudskih prava. Međutim, u razdoblju od 1919. do 1929. godine, medicinski i društveni kriteriji o postupcima prema osobama sa psihičkim smetnjama bili su ipak drugačiji od ovih recentnih. Za sada je jedini podatak koji potvrđuje postojanje udruge za zaštitu prava pacijenata molba za odobrenje rada Kulturno-potporne zajednice Solidarnost u sklopu Bolnice za duševne bolesti Moslavina-Popovača iz 1936. godine.

Namjera Solidarnosti bila je “svojim radom među osobljem, naročito bolničarima, sa jedne strane i među bolesnicima sa druge strane, stvoriti stabilnije prilike u odnosu jedni prema drugima.”²⁴ Konkretno, djevojka na koju se odnosi sljedeći citat iz 1919. godine bila je udana dvadesetogodišnjakinja, po zanimanju “seljanka”. Zanimljivost je da su je u “Stenjevec” dopratili vojnici iz Slovačke, međutim, taj aspekt njezinog “predživota” nije elaboriran u iščitanoj povijesti bolesti. Dijagnosticirana

²² Bernard Berglas, “Terapija radom”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.-1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić, (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 106.

²³ Isto. 104.

²⁴ Državni arhiv u Sisku (dalje: HR-DASK-161), Sisak, Bolnica za duševne bolesti Popovača.

joj je *melancholia*. Vrijeme “opskrbe” trajalo je dva mjeseca, nakon čega je, kako psihijatar pretpostavlja, “zdrava sama otišla”.²⁵

“Odmah treći dan svog boravka u zavodu uzeo ju je zavodski liječnik k sebi u kuću kao posluhu i pomoć. Tu se pokazala radišnom i voljkom za svaki posao, bilo u kući, bilo u vrtu, bilo u štali. Htjela je raditi sve, premda nije mnogo od kućnih poslova razumijela.”

U prvim desetljećima 20. stoljeća, osim zapošljavanja u okviru radne terapije, u svrhu liječenja psihičkih smetnji koristila se medikamentozna terapija, točnije sredstva za smirenje: hipnotici, narkotici i sedativi. Spominju se, nadalje, protrahirane tople kupelji, ali i prisilna sredstva. Izgledno je bilo da se nastojalo, ili se pisalo da se nastoji, ukinuti “sva stara prisilna sredstva kao stezulje, mrežnate krevete, samice”, no ona su se i dalje koristila, navodno zbog “prenatranosti bolesnicima i pomankanjem bolničkog osoblja i prostorija.”²⁶ Navedeno objašnjenje je osnovano utoliko što je deficit osoblja i prostora u “Stenjevcu” bio uistinu prisutan, pa je donekle razumljivo da je u pojedinim slučajevima bilo neminovno pribjeći korištenju “starih prisilnih sredstava” radi uspostave discipline na odjelima. Tu “mjeru sigurnosti” dalo bi se interpretirati i kao represivni postupak koji, prezentiran prema vani na način da se “doima kao da nužno proizlazi iz stvari”, djeluje “prirodno”.²⁷

(Ne)znanje o seksualnosti

Naziv poglavlja inspiriran je naslovom prvog od tri dijela studije *Povijest seksualnosti* Michela Foucaulta, *Volja za znanjem*. U tom dijelu, tematizirajući sisteme represije seksualnosti i seksa, autor između ostalog

²⁵ AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, travanj 1919.

²⁶ Otto Horetzky, “Nekoji noviji smjerovi u psihijatrijskoj terapiji”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić, (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 94.

²⁷ Michel Foucault, *Znanje i moć*, (Zagreb: Nakladni zavod Globus / Filozofski fakultet u Zagrebu, Humanističke i društvene znanosti – Zavod za filozofiju), 1994, 107.

govori o volji za neznanjem i neshvaćanjem ljudske spolnosti.²⁸ Neznanje o seksualnosti u ovom se poglavlju prvenstveno odnosi na neupoznatost pojedinih djevojaka s elementarnim značajkama spolnog sazrijevanja kod žena, točnije s menstruacijom. To neznanje, prema Foucaultu, posljedica je politike jezika koja zahtijeva jasno definiranje granica (ne)govorenja o seksualnosti između roditelja i djece.²⁹ Budući da djevojčice same po sebi nisu pripremljene za dolazak menstruacije, u današnje se vrijeme od roditelja očekuje da ih upute u osobitosti njihovog spolnog razvoja. No, čini se da pojedini roditelji na početku 20. stoljeća nisu bili upoznati s tom činjenicom. To što prva domaća medicinska teoretiziranja o spolnosti adolescenata datiraju iz 70-ih godina 20. stoljeća, a ona psihološka iz 80-ih godina,³⁰ donekle objašnjava razlog zbog kojeg o tom aspektu odrastanja ondašnji roditelji nisu razgovarali sa svojom djecom. Pritom se želi reći da, ako je pitanje spolnog sazrijevanja mladih elaborirano među stručnjacima tek u drugoj polovici stoljeća, nije bilo ni za očekivati da će laici pedesetak godina ranije biti svjesni zbog čega bi bilo važno svoju djecu uputiti u taj proces.

Radi lakšeg razumijevanja uzroka (ne)znanja o seksualnosti kod istraživane populacije, u nastavku se ističu neke specifičnosti ondašnjih roditeljskih odgojnih postupaka. U članku “Nismo meli vremena za igrati se...’ Djetinjstvo na selu (1918–1941)” Suzana Leček navodi da se tjelesno odrastanje djece na selu primarno sagledavalo kroz prizmu njihove fizičke spremnosti za uključivanje u radove u domaćinstvu i na poljoprivredi. Znanje i iskustvo roditelja u vođenju poslova kod kuće i na polju, podrazumijeva se, bilo je znatno veće od dječjeg, stoga su, prema Leček, “djeca ne samo tijekom djetinjstva, nego i kasnije, tijekom mladenaštva, bila podvrgnuta autoritetu roditelja koji su bili vlasnici i upravitelji imanja”. Tadašnji proces individuacije

²⁸ Michel Foucault, *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem*, (Beograd: Prosveta, 1978), 54.

²⁹ Isto. 22.

³⁰ Aleksandar Štulhofer i drugi, “Problematici užici: rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji”. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 9(6)/2000, 871.

kod adolescenata mahom je trajao duže, ponekad bi se prolongirao duboko u srednje godine. Autorica dalje u članku ističe da “pobune protiv roditeljskog autoriteta nisu poznate”.³¹ Pokoravanje odlukama roditelja, nauštrb vlastitog zadovoljstva, nekim je djevojka ma znalo ostaviti negativne posljedice na psihičko zdravlje. Primjerice, “od oca joj uskraćena udaja” ovoj je sedamnaestogodišnjakinji navodno uzrokovala pojavu “sadanje bolesti”. Djevojci je u “Stenjevcu” dijagnosticirana shizofrenija. U tamošnjem Zavodu 1922. godine liječila se 4 mjeseca. Nezahvalno je tvrditi da joj je uskraćena udaja uzrokovala pojavu shizofrenije, no očigledno je da je bila revoltirana tim očevim postupkom te da ju je to emotivno destabiliziralo.³²

“Sadanja bolest se pojavila po prvi puta pred 8–9 mjeseci navodno nakon jedne od oca joj uskraćene udaje: postala je mučljiva, zamišljena, negativistična. Kasnije je postala agresivna, počela grditi, psovati, prijetiti majci sa smrću, hoće da grize, bježi od kuće itd.”

Prema nekolicini teoretičara povijesti odgoja, ženska djeca tretirana su čak i strože od muške djece, a i očekivalo se od njih da budu poslušnija.³³ Odgajane da budu samozatajne, pasivne i poslušne, ondašnje djevojke najčešće nisu bile u prilici iznositi svoje stavove u javnosti, s tim da to ne znači da ih nisu imale. Povezano s tim trebalo bi spomenuti članak Dunje Rihtman-Auguštin u kojem ona raspravlja o ženskoj supkulturi u slavonskoj zadruzi te postavlja pitanje: “Ako žene nisu imale moći u zadruzi, ako nisu smjele odlučivati, ako su morale ‘biti tiho’ kad god se o nečem važnom govorilo – kako to da su onda žene (...) krive za raspadanje zadruge? Kako to da su žene krive za sukobe i svađe, tj. za

³¹ Suzana Leček, “Nismo meli vremena za igrati se...? – Djetinjstvo na selu (1918–1941)”. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu / FF press, 30(1)/1997, 210.

³² AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, siječanj 1922.

³³ Lacković-Grgin, “Sociocultural Context of Parenting in Croatia in the Past and in the Present”, 3.

unutarnje odnose?”³⁴ U prilog tome da žene čak i u adolescenciji nisu uvijek “bile tiho” govori prethodni citat iz kojeg je razvidno da se djevojka, unatoč tome što se “sadanja bolest (...) pojavila navodno nakon od oca joj uskraćene udaje”, nije libila “psovati i prijetiti majci sa smrću” i sl. Činjenica jest da je uslijed takvog asocijalnog ponašanja bila hospitalizirana u psihijatrijsku bolnicu te da bi se njezini ispadi mogli povezati sa simptomima shizofrenije, no ipak nije isključeno da bi ih se moglo protumačiti kao jedan od oblika ženskog otpora patrijarhatu. Premda, postavlja se pitanje: je li prijetila smrću jedino majci ili se osjećala dovoljno sigurnom da se usprotivi i ocu, koji joj je zapravo uskratio udaju?

Prema Valerie Walkredine i drugima rodni identitet³⁵ djevojaka oblikuje se pod utjecajem njihovih objektivnih životnih okolnosti i narativa o (ne)poželjnom djevojaštvu. Autorice dodaju da proces artikulacije rodnog identiteta djevojaka ovisi o njihovom osobnom shvaćanju i prihvaćanju konkretne zbilje i očekivanja nametnutih tradicionalnom djevojačkom kulturom.³⁶ Recentne feminističke studije nastoje osuvremeniti narativ o djevojaštvu, naznačujući važnost individualizacije djevojaka, njihove neovisnosti i seksualne subjektivnosti te naglašavaju

³⁴ Dunja Rihtman-Auguštin, “O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi”. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo / Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta, Posebni otisak PANON/1982, 35.

³⁵ Sa stajališta teorija socijalnog konstruktivizma, temeljnog teorijskog okvira iz kojeg se promišlja odabrana tema, identitet je fluidna kategorija podložna promjenama s obzirom na vremenski i prostorni kontekst. Otuda proizlazi da identitet nije “prirodni” fenomen, kao što to govore teorije esencijalizma. Jedna je od osnovnih pretpostavki socijalnih konstruktivista da se društvena zbilja ne može ni fiksno tumačiti, niti se može poopćavati, već da bi je prije valjalo sagledavati kao kontinuirani proces preobrazbe. Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, (London & New York: Routledge, 1995), 12-15. Stvarnost nastaje preplitanjem individualnih i kolektivnih interpretacija socijalnog i kulturnog konteksta. Te interpretacije tvore narative koji se perpetuiraju iz generacije u generaciju, oblikujući pojedincu predodžbe o društveno (ne)prihvatljivim obrascima mišljenja i ponašanja. Shaul Shenhav, *Analyzing Social Narratives*, (New York: Routledge, 2015), 19-20.

³⁶ Valerie Walkredine i drugi, *Growing Up Girl: Psycho-Social Explorations of Class and Gender*, (New York: New York University Press, 2001), 22.

njihova postignuća i snagu.³⁷ Međutim, percepcija o vlastitoj femininosti djevojaka sa psihičkim smetnjama, čija se iskustva elaboriraju u radu, oblikovala se u kulturi patrijarhata s početka 20. stoljeća, koja je promovirala djevojačku submisivnost i pasivizaciju.

Neznanje u kontekstu ovog poglavlja podrazumijeva također i neznanje istraživanih djevojaka o osnovama fiziologije žene. To bi se jednim dijelom moglo objasniti time što nisu bile formalno školovane, međutim, za njihovu neupućenost u procese spolnog sazrijevanja zaslužno je, možda čak više, općenito izbjegavanje (raz)govora o tjelesnosti i spolnosti. Imajući sve to u vidu, te još k tome da su potonje odgajane prema uzusima kršćanskog svjetonazora koji stidljivost i seksualno suzdržavanje naglašavaju kao poželjne osobine mladih, a za seks ističu da primarno služi u svrhu reprodukcije,³⁸ ne čudi da nije bilo roditeljske inicijative za razgovor o menstruaciji. Društveno tabuiziranje menstruacije učinilo je ovaj prirodni fiziološki proces prilično zagonetnim i tajnovitim, stoga je razumljivo da je 1921. godine jednu šesnaestogodišnjakinju “pojava menstruacije mogla preplašiti”. Velika je vjerojatnost da joj je ova potpuno neočekivana tjelesna promjena praćena krvarenjem izazvala strah. Djevojka je bila “bez zanimanja”. Liječila se u dva navrata u “Stenjevcu” pod dijagnozom *melancholia*. Umrula je od tuberkuloze pluća u dobi od 20 godina za vrijeme druge “opskrbe” 1926. godine.³⁹

“Menstruacija je došla u 15. godini. Pojava menstruacije je preplašila, jer joj pred toga nitko nije kazao o tom ništa. Bila se oporavila ali menstruacija je posve izostala i nema je ni sada.”

Pretpostavlja se da je neznanje o tjelesnosti i spolnosti, kako je već spomenuto, bilo uvjetovano nedostatkom obrazovanja djevojaka. Još

³⁷ Pamela Bettis, Natalie Adams, “Landscapes of Girlhood”, u: *Geographies of Girlhood: Identities In-Between*, ur. P. Bettis, N. Adams, (New York & London: Routledge, 2012), 2-3.

³⁸ Petar Šolić, “Kršćanski pogled na seksualnost”. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 22(1)/1987, 19-31.

³⁹ AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, lipanj 1922.

krajem 19. stoljeća u okviru Mažuranićeve školske osnove pokrenut je niz zakona koji su uključivali odredbe vezane uz nadilaženje razlika u mogućnosti školovanja djece sa sela i gradske djece. Posebice su bile značajne odredbe o školovanju djevojčica / djevojaka. Tada je i zakonski utvrđeno obvezno pohađanje pučke četverogodišnje škole, neovisno o mjestu boravka djeteta, vjeroispovijesti i spolu.⁴⁰ Bez obzira na činjenicu da je zakon o obveznom četverogodišnjem školovanju bio izglasan krajem 19. stoljeća, rezultati ovog istraživanja potvrđuju da ga se roditelji nisu uvijek pridržavali. Slanje seoske djece u školu ograničavala je prostorna izoliranost sela, potreba za radnom snagom na imanjima i siromaštvo. Gledano iz rodne perspektive, ako bi se roditelji ipak odlučili poslati dijete u školu, onda je to većinom bila privilegija muške djece. Ženska su djeca uglavnom završavala tek pokoji razred pučke škole ili se uopće nisu školovala, o čemu svjedoči idući slučaj. Riječ je o sedamnaestogodišnjoj “kažnjenici” koja je u istrazi bila zbog “paleža”. Nakon dva mjeseca liječenja u Zavodu, u kojem joj je dijagnosticirana shizofrenija, navodno ju je zdravu kući odveo ujak.⁴¹

“Ujak i ujna dobri su joj bili, ne baš ko rođena mati, ali tukli ju nisu. U škole ju nisu slali, jer je trebalo plaćati, a u mjestu je pravoslavna škola, katolička daleko. Radila je domaći posao, išla na pašu i nadničarila na polju.”

Desetljeće nakon Prvog svjetskog rata bilo je posebno zahtjevno za seoska domaćinstva zbog neimaštine, ali i nedostatka radne snage. Naime, velik broj vojnika iz rata se nije vratio, za neke se nije više znalo, a neki zbog tjelesnog invaliditeta i psihičkih trauma proživljenih na ratištu, nakon povratka kućama nisu bili radno sposobni.⁴² Zbog toga

⁴⁰ Suzana Jagić, “‘Jer kad žene budu žene prave...’: Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće”. *Povijest u nastavi*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 6(11)/2008, 78.

⁴¹ AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, studeni 1920.

⁴² AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentu, lipanj 1920. Riječ je o 33 godine starom pacijentu koji je u “Stenjevcu” bio liječen osam mjeseci pod dijagnozom periodične psihoze. Pacijent je “bio u vojsci zarobljen, kasnije 1916. stupio u legiju. Ranjen nije bio.

su mlađe generacije bile primorane izvršavati poslove u kućanstvu i na imanju koje su inače obavljali stariji. Povećanje opsega poslova dodatno je minimaliziralo vrijeme za intimizaciju unutar obiteljskih odnosa. Kad se k tome još doda da je otvoreno verbaliziranje intime nerijetko tumačeno kao znak slabosti i besramnosti,⁴³ jasno zbog čega su razgovori o spolnom razvoju i seksualnosti roditelja i kćeri načelno izostajali. Imajući to na umu, možda će biti jednostavnije shvatiti razlog zbog kojeg 1926. godine rodbina ove osamnaestogodišnjakinje nije našla adekvatan način kojim bi raspravila s njom njezinu emocionalnu “nesređenost” jer ju je “ljubavnik” napustio nakon što ju je “polno zaveo”. Nakon tri mjeseca hospitalizacije u “Stenjevcu” u kojem je liječena pod dijagnozom *dementia praecox*, predana je u boljem stanju teti.⁴⁴

“Rodbina navodi da je njena bolest izbila svom prilikom, što je navodno bila polno zavedena po svom ljubavniku i nakon događaja ukucani opazili su na njoj da nije sređena, da je nemarna, da govori i sređeno, ali više nesređeno, da je neuredna, da se smije bez uzroka, da pjeva, plače itd. Spominjala je neprestano ime svog ljubavnika, koji je međutim nije posjećivao.”

S jedne strane, neznanje o vlastitom spolnom sazrijevanju i seksualnosti, negovorenje o svojoj intimi, te s druge mladenačka sanjarenja o ljubavnim vezama i udaji koja se nisu ostvarila, doprinijeli su da odrastanje nekih djevojaka, koje su potencijalno inklinirale psihičkim smetnjama, bude prilično zahtjevno emotivno i socijalno iskustvo.

Sada se nalazio kod kuće, gdje nije radio ništa. Moralni i etični osjećaj jest vrlo naglašen, inteligencija odgovara njegovom seljačkom staležu. Moli da bi mu se pomoglo, da što prije dođe na slobodu, jer on je čovjek od rada. Samo ne bi želio natrag u svoje selo gdje poznavaju njegovu bolest.” Iz njegove Liječničke svjedodžbe doznaje se da je “tužan jer mu je ceo svijet kriv, što se je borio za slobodu, a zato hoće mu sada da skinu glavu, ne vjeruje nikomu i svatko mu je neprijatelj; vječito čuje samo topove i u snu nema mira jer vidi strahovite slike; njemu pomoći nikakove nema jer mora svakako poginuti”.

⁴³ Leček, “Nismo meli vremena za igrati se...”, 238-239.

⁴⁴ AKPV, PB, “Liječnička svjedodžba” pacijentice, siječanj 1926.

“...nego je i ta ljubav proživljena u sanjama”:

Posljedice iskustva (ne)ostvarljivih ljubavi

Iskustvo (ne)ostvarljivih ljubavi u kontekstu poglavlja koje slijedi pretpostavlja fantaziranje o ljubavi, točnije emocionalne fiksacije djevojaka na muškarce koji su im bili nedostupni. Slučaj na kojeg će se referirati bio je rijetka iznimka, a odnosio se je na fascinaciju sadržajima ljubavnih romana i čežnju za muškarcem kojeg (ni)su upoznale, ali su gajile nadu da će jednom s njim ostvariti ljubavnu vezu. Gledajući iz današnje perspektive, bitan aspekt društvene afirmacije mladih tijekom adolescencije jest realizacija ljubavnih veza. Adolescenti njihovim (ne)ostvarivanjem potvrđuju svoj društveni status, ali i na temelju toga procjenjuju vlastite vrijednosti.⁴⁵ O (ne)ispunjenju očekivanja vezanih uz ljubavne odnose ovisi njihova razina samopoštovanja.⁴⁶ Uzimajući u obzir društvena očekivanja seoske djevojačke kulture 20-ih godina 20. stoljeća, postavlja se pitanje doživljaja vlastitih vrijednosti i (ne)moćnosti socijalizacije djevojaka koje nisu ispunile jedan od ondašnjih životnih imperativa, točnije, nisu ostvarile ljubavnu vezu s muškarcem koja im je bila put prema realizaciji rodne uloge supruge. Odnosno, nameće se dvojba o samoprocjeni potonjih o vrijednostima vlastitog rodnog identiteta s obzirom na činjenicu da nisu sklopile brak i osnovale obitelj, tj. da nisu ostvarile ondašnja ključna društvena očekivanja vezana uz žene. Kao ogledni primjerak naprijed istaknute problematike iz nekolicine analiziranih djevojačkih povijesti bolesti u kojima je zabilježena, izdvojen je slučaj koji će biti razmatran u ovom poglavlju.

Razlika između neostvarljivih ljubavnih veza odraslih i adolescenta jest to što su adolescenti zakinuti za iskustvo. Budući da nemaju predodžbu da gubitak partnera ne podrazumijeva gubitak budućnosti, mladi nerijetko raskid emotivne veze doživljavaju traumatičnije od

⁴⁵ Wyndol Furman i drugi, *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*, (New Jersey Medical School: Cambridge University Press, 1999), 30-32.

⁴⁶ Paul Florsheim, *Adolescent Romantic Relations and Sexual Behavior: Theory, Research, and Practical Implications*, (New York: Psychology Press, 2003), 30.

starijih generacija.⁴⁷ Naravno, to ne znači da zbog niza iskustava prekinutih ljubavnih odnosa odrasli prebolijevaju rastanke s partnerima bez stresa. Značajka su adolescenata, što opet ne izuzima odrasle, maštanja o (ne)mogućim romantičnim odnosima. Djevojačka kultura s početka 20. stoljeća djevojkama je na pomalo bajkovit način nastojala predočiti ljubavne veze, za razliku od današnje koja im to prikazuje, kako se tvrdi, realističnije. Jednu od glavnih uloga u procesu oblikovanja stavova ondašnjih djevojaka o (ne)prihvatljivom partnerstvu imale su starije žene koje su ih okruživale te u iznimnim slučajevima ljubavni romani. Osobitost fabule tadašnjih djevojačkih romana bila je u tome što su u njima ženski likovi neutješno patili zbog neostvarljive ljubavi ili su beskompromisno pristajali na uvjete muškaraca s ciljem da se udaju.⁴⁸ Znalo se dogoditi da sadržaji ljubavnih romana, o čemu svjedoči idući citat koji je bio raritet među analiziranom arhivskom građom, kod nekih djevojaka potaknu stvaranje idealiziranih predodžbi ljubavnih veza. Drugim riječima, čitanje ljubavnih romana kod ponekih je djevojaka potenciralo stvaranje nerealnih očekivanja od muškaraca, a nerealizacija tih očekivanja znala je ugroziti njihovo psihičko zdravlje. Slučaj u nastavku datira iz 1920. godine, a odnosi se na dvadesetogodišnju njegovateljicu djece koja se liječila tri mjeseca u “Stenjevcu” pod dijagnozom *hebephrenia*. Na koncu “mati ju je odvela kući neizliječenu”.⁴⁹

“Način življenja: Mnogo čitala romane.

Osobite navike: Nije imala nikakvih, ali je obično bila zamišljena.

Strasti i opacine: Strastveno je čitala ljubavne romane.

Po duševni život važni događaji: Po svoj prilici neuzvrćena ljubav.

⁴⁷ Megan Price i drugi, “Young Love: Romantic Concerns and Associated Mental Health Issues among Adolescent Help-Seekers”. *Behavioral Science*, Basel: MDPI, 6(2)/2016, 2-3.

⁴⁸ Corinna Jerkin, “Suvremena hrvatska urbana djevojačka proza”. *Libri et liberi. časopis za istraživanje dječje književnosti i kulture*, Zagreb: Hrvatska udruga istraživača dječje književnosti, 1(1)/2012, 76.

⁴⁹ AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, listopad 1920; “Liječnička svjedodžba” pacijentice, rujan 1920.

Od kada traje bolest: Od 5 dana, ali se navodno već njeko vrijeme prije toga opažalo na njoj da se je nešto promijenila, jer inače šutljiva djevojka postala najednom vrlo razgovorna. Svojoj gospodarici počela pripovjedati o svojim doživljajima, osobito ljubavnim.”

Razmatranja kliničke potvrde objekta ljubavi Mihalya Szentmartonija u članku “Ljubav i smisao života” govore da “nestanak objekta ljubavi stvara dispoziciju za depresiju”. Autor dodaje da “bit depresije nije u tome da osoba misli da je nitko ne voli (premda obično to kaže) nego u tome da nema više nikoga koga bi ona mogla voljeti”. Naposljetku, Szentmartoni zaključuje da depresivnoj osobi “na taj način život postaje besmislen jer prestaje osnovni dijaloški odnos.”⁵⁰ Ako bi se iz aspekta prethodnog promišljanja sagledalo iskustvo osamnaestogodišnjakinje na koju se odnosi naredni citat, izostanak neposrednog “dijaloškog odnosa” potonje sa svojim objektom ljubavi mogao bi se protumačiti kao jedan od mogućih uzroka njezinog emocionalnog i socijalnog samoisključivanja. Iz povijesti bolesti potonje doznaje se jedino da je 1925. godine bila na hospitalizaciji u “Stenjevcu” gdje se liječila od shizofrenije. Drugi podatci nisu bili evidentirani u tom dokumentu, stoga nije poznato koliko je trajala njezina “obskrba” u Zavodu.⁵¹

“Volila je nekog mladića, ali uopće nije došlo do poznanstva, nego je i ta ljubav proživljena u sanjama. Mišljenje je sestre da taj osjećaj manje vrijednosti i strah pred poslom i ljudima proizlazi iz nepravilnog odgoja, koji nije bio upravljan majčinom rukom. Česta zastrašivanja u djetinjstvu iz nepromišljenosti i šale. Isto tako netaktični postupci, koji su više proizlazili iz neshvaćanja njezine osjetljive duše. U zadnje vrijeme stalno zamišljena, zaboravljiva, bulji u neko neodređeno mjesto i uopće daje utisak da živi u nekom svom vlastitom svijetu i da nema veze s okolinom.”

⁵⁰ Mihaly Szentmartoni, “Ljubav i smisao života”. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 39(3-4)/1984, 251.

⁵¹ AKPV, PB, anamnestički podaci o pacijentici, travanj 1925.

Iz navedenog citata nije vidljivo samo zatvaranje u sebe i udaljavanje od okoline ove djevojke zbog “i te ljubavi proživljene u sanjama” već je očigledan izostanak majčine uloge u odgoju i nerazumijevanje za njezinu emocionalnu osjetljivost. Roditeljski stil odgoja, sudeći prema istraživanjima novijeg datuma, istovremeno može potaknuti depresivnost kod adolescenata, kao što podrška roditelja može pozitivno djelovati u procesu oporavka od depresivnosti. Smatra se da izostanak figure majke u djetinjstvu i odrastanju, odnosno nedostatak majčinske topline i privrženosti doprinosi razvoju emocionalnih teškoća kod adolescenata.⁵² Ukoliko bi se prethodno istaknuti zaključci kontekstualizirali u odnosu na iskustvo spomenute djevojke, moglo bi se reći da je “nepravilni odgoj” pridonio razvoju negativne slike o sebi kod potonje, točnije utjecao je na razvoj osjećaja “manje vrijednosti” koji ju je sputavao, ne samo u pogledu stupanja u neposredan kontakt s mladićima već i u pogledu uključivanja u poslove. Naposljetku, pretpostavlja se da je osjećaj nesigurnosti i manjak samopouzdanja potencirao njezinu potrebu za socijalnim samoisključivanjem, što je posljedično uvjetovalo tendenciju okruženja za njezinim isključenjem.

Razlika između reakcija na (ne)ostvarljivu ljubav kod dviju spomenutih djevojaka bila je ta što se kod prve pojavila potreba za verbalizacijom tog iskustva, dok se druga emocionalno i socijalno inhibirala. Zajednička značajka im je što su uslijed razočaranja zbog neispunjenih ljubavnih očekivanja postupno emocionalno kopnjele te što se pojavila potreba za njihovom psihijatrijskom hospitalizacijom. S obzirom na to da se u njihovim povijestima bolesti ne spominju drugi uzročnici pojave simptoma psihičkih smetnji, teško je govoriti o postojanju još nekih “po njihov duševni život važnih događaja”. S tim da to ne podrazumijeva da ih nije bilo, nego da im je iskustvo neostvarljive ljubavi, po svoj prilici, ostavilo značajnije posljedice na emocionalno i socijalno funkcioniranje.

⁵² Irena Sovar, “Institucionalizacija i deinstitutionalizacija ustanova za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi”. *Ljetopis socijalnog rada*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Studijski centar socijalnog rada, 22(2)/2014, 317.

“...jer se štagalj može opet podići, a moje poštenje nikad više”:

Pomak od normativne ženskosti

Pomak od normativne ženskosti u ovom slučaju podrazumijeva javno iskazan revolt djevojke zbog činjenice da ju je zaručnik pred udajom napustio zbog druge. U znak protesta zbog tog čina odlučila je spaliti štagalj, što bi se moglo potencijalno protumačiti kao udaljavanje od postulata patrijarhata prema kojima se od žene očekuje da bude suzdržana i prilagodljiva. Namjera poglavlja nije opravdati “palež” djevojke, nego ukazati na fenomen buntovništva seoskih djevojaka na početku 20. stoljeća, o kojem još nema dovoljno rasprava u stručnim publikacijama. Ovdje izdvojen primjer izabran je među nizom sličnih slučajeva evidentiranih u prikupljenim povijestima bolesti djevojaka sa psihičkim smetnjama.

Prema nekim feminističkim teorijama, zapadnjački koncept romantične ljubavi – čiji se elementi mogu prepoznati u tradicionalnom poimanju položaja žene u partnerskim odnosima, ali i u procesu zaljublivanja koji prethodi ulasku u te odnose – još je jedan mehanizam “kontrola nad ženama i njihovim emocionalnim potrebama.”⁵³ Govoreći o discipliniranju seksualnosti kod žena, Foucault upozorava na tzv. “histerizaciju ženskog tijela”, tj. sputavanje ženske seksualnosti zbog društveno uvjetovanih zahtjeva vezanih uz njezinu rodnu ulogu. Autor naglašava da seksualna ponašanja žena nisu autonomna, već su određena i ograničena diskursom o tijelu i njegovim biološkim aspektom. Time želi ukazati da je unutar tradicionalnog društva dinamika ženinog seksualnog života determinirana narativima o društveno prihvatljivoj poželjnoj ženskosti i njezinom reproduktivnom sposobnošću.⁵⁴ Djevojačka kultura u prvoj polovini 20. stoljeća kao životni imperativ djevojkama je nametala udaju. Zdenka Žanko u članku “Djevojka pred

⁵³ Tea Škokić, “Romantična ljubav”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 41(1)/2004, 165.

⁵⁴ M. Foucault, *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora*, (Zagreb: Informator: Fakultet političkih znanosti, 1994), 72-73.

bračnim svetištem” opisuje “vjenčani dan” kao jedan od “najvećih i najljepših, i za većinu djevojaka jedan od najžuđenijih, koji rađa se sporo i često puta krvavo, a svakako traži dugo vrijeme lijepoga čekanja i velike priprave”. Autorica nadalje, govoreći o procesu zaljublivanja djevojaka, apostrofira da onaj kome poklanjaju ljubav treba odgovarati njihovom religioznom, etičkom, nacionalnom i zdravstvenom idealu. No prije svega, Žanko napominje da, kada se mlada djevojka zaljubi, “treba se doista preplašiti” jer, kako kaže, “tada se može očekivati od nje sve” pa čak i da “riskira sve za ljubav, dapače i život i najgoru katastrofu u braku”.⁵⁵ Drugim riječima, djevojka kada se zaljubi, navodno počinje gubiti kontrolu nad sobom, a kada uđe u brak, spremna je, odnosno sadržaji poput ovog učili su je da bude spremna u cijelosti izgubiti svoj identitet. Stoga se postavlja pitanje koliko je bilo “krvavo” emocionalno iskustvo i socijalna afirmacija seoskih djevojaka tijekom 20-ih godina 20. stoljeća koje su doživjele ljubavna razočaranja, nisu se udale ili su pak bile pred “vjenčani dan” ostavljene od zaručnika. O djevojačkom buntu zbog neispunjenih obećanja vezanih uz udaju svjedoči citat koji slijedi. Njegov je sadržaj izdvojen iz sudske dokumentacije dvadesetogodišnjakinje koja je bila u istrazi “radi zločinstva paleža”. Slučaj je vođen početkom 1920. godine nakon čega je djevojka poslana na “motrenje” u “Stenjevec” gdje joj je dijagnosticirana psihopatija.⁵⁶

“U objektivnom pravcu: dotična vodila je dulje ljubav s jednim selkim momkom. Djevojka se ljubavnim ponudama istoga dugo otimala, ali je najkasnije pristala, podala mu se i stala raditi zanj i cijelu mu obitelj ‘kao marše’. Tako su minule godine i momak bio u vojsci, a djevojka ga u bolnici obilazila i nosila mu malenkosti, što si je nabavila od mučne svoje zarade. Ovo sve je pojmljivo, kad se uzme, da je dotičnu znao taj momak sasama uljuljati u sigurnost, da će je ženiti. To on joj je kazao, da ga slobodno neka zapali, ako uzme drugu. I doista se odlučio

⁵⁵ Zdenka Žanko, “Djevojka pred bračnim svetištem”. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 21(2)/1940, 103.

⁵⁶ AKPV, PB, Zapisnik s ročišta na Kr. sudbenom stolu na kojem se razmatrao pacijentičin “zločin paleža”, siječanj 1920.

za drugu, te je imao 22. 6. 1919. da vjenča tu drugu, ali noć prije, zapali ona štagalj, koji do temelja izgori.”

Rihtman-Auguštin u već spomenutom članku upozorava da bi žensku seosku supkulturu u Slavoniji trebalo sagledavati s jedne strane s obzirom na zamišljeni red, a s druge strane s obzirom na onaj ostvareni. Autorica, pozivajući se na teorije Clauda Levi-Straussa o zamišljenom redu, tzv. “nacrtu ljudskih odnosa i vrednota koji tvore idealnu sliku postojanja određene ljudske grupe”, akcentira da ne mora nužno značiti da se taj red “ostvaruje u svakodnevnom životu onako kako je zamišljen”.⁵⁷ Kontekstualizirajući autoričina promišljanja u odnosu na zapadnjački koncept romantične ljubavi, pa tako i s obzirom na njegovu demokratičniju verziju, za pretpostaviti je da oba ljubavna stila imaju svoj zamišljeni red te da nerijetko njegova načela partneri ne poštuju. Prethodni i idući citat, oba iz zapisnika s ročišta na kojem se raspravljao slučaj djevojke koja je počinila “zločin paleža”, zorno prikazuju diskrepanciju između zamišljenog i ostvarenog reda o kojem Rihtman-Auguštin govori. Premda se iz sljedećeg može iščitati i djevojčin komentar vezan uz učinjeni “zločin”.⁵⁸

“Obzirom na sve ove činjenice porodila se u sudu opravdana sumnja, da se u nazočnom slučaju radi bezuvjetno o duševno manje vrijednom stvoru. Nastaje sada za sud pitanje: Jeli dotična čin počinila pri čistom razumu na što bi se dalo zaključivati iz njene exaktne funkcionirajuće memorije i sasama logične interpretacije. Ta ista je na raspravi rekla: ‘Meni je žao što sam to učinila, ali on je meni više učinio, jer se štagalj može opet podići, a moje poštenje nikad više.’”

Zamišljeni red u ovom slučaju implicira dogovor o vjenčanju među zaručnicima, a onaj ostvareni, jasno, to što je spomenuti mladić svoju zaručnicu, bez obzira na to što ju je “znao sasama uljuljati u sigurnost”,

⁵⁷ D. Rihtman-Auguštin, “O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi”, 35-36.

⁵⁸ AKPV, PB, Zapisnik s ročišta na Kr. sudbenom stolu na kojem se razmatrao pacijentičin “zločin paleža”, siječanj 1920.

naposljetku ostavio zbog druge djevojke. Za pretpostaviti je da je zaručnici ta činjenica uzrokovala emocionalnu bol i ogorčenje, no nije ništa manje važno za spomenuti da je taj čin gotovo sigurno ugrozio njezin društveni status u zajednici te joj vrlo vjerojatno onemogućio nove prosidbe. Naposljetku, činjenica da je liječena u Zavodu za umobolne samo je još dodatno produbila njezinu društvenu stigmatizaciju i ograničila je u pogledu ponovne udaje. Imajući na umu da je ondašnjim djevojkama na selu o udaji ovisila afirmacija u užem i širem okruženju, čini se posve razumljivo da se djevojka na ročištu poziva na svoje poštenje koje se teško više moglo podići zbog rigidnog društvenog okvira. Na koncu, iz analiziranih povijesti bolesti stenjevečkih djevojaka, čini se da se one nisu uspjele ostvariti u okviru nijednog gore spomenutog ljubavnog stila. Uzimajući u obzir da ih se u njihovoj osobnoj dokumentaciji prati od “predživota” pa do otpusta s liječenja, nemoguće je tvrditi je li se nakon hospitalizacija razvijao njihov ljubavni život i, ako jest, u kojem smjeru.

Zaključna napomena

Zaključno se može reći da su iskustva neostvarljivih ljubavnih veza, s jedne strane emocionalno destabilizirala razmatrane djevojke, a s druge strane ih je uže i šire okruženje zbog toga negativno vrednovalo. Izvjesno je bilo da su ondašnje djevojke svoje predodžbe o idealu ljubavne veze oblikovale na temelju uvriježenog patrijarhalnog narativa o (ne)poželjnom djevojaštvu. S obzirom na to da prema teorijama patrijarhata ženin status u društvu većim dijelom ovisi o (ne)ostvarenoj ljubavnoj vezi s muškarcem, te na koncu bračnom odnosu, a da se u tom pogledu ove djevojke nisu realizirale, njihova socijalna afirmacija i psihičko zdravlje bili su ugroženi. Jedan od čimbenika rizika za pojavu simptoma psihičkih smetnji kod određenih djevojaka bilo je neznanje o biološkim procesima ženskog spolnog razvoja. Iz tog razloga nekima je od njih pojava prve menstruacije znala biti do te mjere traumatična da ih je zbog posljedica straha bilo potrebno hospitalizirati na psihijatriji. Čini se da

je za njihovu neinformiranost o spolnosti bio zaslužan tradicionalni koncept promišljanja seksualnosti, kao i izostanak formalnog obrazovanja. Istraživanje je također pokazalo da je na formiranje slike o idealnoj ljubavnoj vezi u iznimnim slučajevima kod ovih djevojaka utjecalo iščitavanje ljubavnih romana za koje se ustanovilo da je negativno djelovalo na njihovo emocionalno funkcioniranje. Indicije upućuju na to da je idealiziranje ljubavnih veza u sadržajima tih romana kod čitateljica utjecalo na stvaranje nerealnih očekivanja od muškaraca. Razočaranje zbog tih neostvarenih očekivanja znalo je te djevojke učiniti emocionalno depriranim te posljedično potaknuti potrebu za njihovim psihijatrijskim liječenjem. S time da bi, neovisno o tome što su u konačnici sve bile hospitalizirane u “umobolnici”, trebalo razlikovati dvije skupine djevojaka. Prva skupina obuhvaća djevojke koje su bile sklone samostišavanju i socijalnoj izolaciji zbog iskustva neostvarljive ljubavi, dok druga obuhvaća one koje su s ciljem da očuvaju svoj društveni ugled iskoračile iz obrasca rodno prihvatljivog ponašanja za žene. Na kraju je ustanovljeno da se rodna stereotipizacija djevojaka perpetuirala u stenjevečkoj svakodnevici u smislu da su aktivnosti u sklopu radne terapije ciljano planirane da oponašaju izvanzavodsku žensku rutinu.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Klinike za psihijatriju Vrapče, Zagreb (AKPV)
 - Fond: Povijesti bolesti, žene: 1919–1929.
- Državni arhiv u Sisku, Sisak (HR-DASK-161)
 - Fond: Bolnica za duševne bolesti Popovača

LITERATURA

Knjige:

- Burr, Vivien. *An Introduction to Social Constructionism*. London & New York: Routledge, 1995.
- Currie, Dawn i drugi. “Girl Power”: *Girls Reinventing Girlhood*. New York: Peter Lang Publishing, 2009.
- Florsheim, Paul. *Adolescent Romantic Relations and Sexual Behavior: Theory, Research, and Practical Implications*. New York: Psychology Press, 2003.
- Foucault, Michel. *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem*. Beograd: Prosveta, 1978.
- Foucault, Michel. *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora*. Zagreb: Informator / Fakultet političkih znanosti, 1994.
- Foucault, Michel. *Znanje i moć*. Zagreb: Nakladni zavod Globus / Filozofski fakultet u Zagrebu, Humanističke i društvene znanosti – Zavod za filozofiju, 1994.
- Furman, Wyndol i drugi. *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*. New Jersey: Medical School / Cambridge University Press, 1999.
- Helgren, Jennifer, Colleen Vasconcellos. *Girlhood: A Global History*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2010.
- Marković, Jelena. *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji*. Zagreb: Biblioteka etnografija, 2012.
- Perret-Catipović, Maja, Francois Ladame. *Adolescence and Psychoanalysis: The Story and the History*. London & New York: Routledge, 1999.
- Reno, Seth. *Amorous Aesthetics: Intellectual Love in Romantic Poetry and Poetics, 1788–1853*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Shenhav, Shaul. *Analyzing Social Narratives*. New York: Routledge, 2015.

- Walkerdine, Valerie i drugi. *Growing Up Girl: Psycho-Social Explorations of Class and Gender*. New York: New York University Press, 2001.

Članci:

- Bettis, Pamela; Adams, Natalie. “Landscapes of Girlhood”, u: *Geographies of Girlhood: Identities In-Between*, ur. P. Bettis, N. Adams. New York & London: Routledge, 2012, 1-18.
- Berglas, Bernard. “Terapija radom”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933, 104-106.
- Bogdanović, Marija. “Teorijska osnova kvalitativnog pristupa”. *Revija za sociologiju*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 14 (3-4), 1984, 201-213.
- Brečić, Petrana i drugi. “Od radne terapije i rekreacije do psihosocijalnih metoda liječenja i rehabilitacije psihijatrijskih bolesnika u bolnici ‘Vrapče’”. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb: Medicinska naklada, 41 (3), 2013, 174-181.
- Jerkin, Corinna. “Suvremena hrvatska urbana djevojačka proza”. *Libri et liberi. Časopis za istraživanje dječje književnosti i kulture*, Zagreb: Hrvatska udruga istraživača dječje književnosti, 1 (1), 2012, 67-82.
- Erevelles, Nirmala, Mutua, Kagendo. “‘I am a Woman Now!’: Rewriting Cartographies of Girlhood From the Critical Standpoint of Disability”, u: *Geographies of Girlhood: Identities In-Between*, ur. P. Bettis, N. Adams. New York & London: Routledge, 2012.
- Gross, Mirjana. “Susret historije i antropologije”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 33 (2), 1996, 71-86.

- Herceg, Rudolf. “Zavod za umobolne ‘Stenjevec’ od 1879. do 1933”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933, 6-29.
- Herman-Kaurić, Vijoleta. “Kraljevska zemaljska bolnica u Pakracu – primjer gospodarskog poslovanja velike bolnice u Velikom ratu”. *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 14(1), 2014, 193-216.
- Horetzky, Otto. “Nekoji noviji smjerovi u psihijatrijskoj terapiji”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933, 92-101.
- Kuljženko, Aleksej. “Statistika bolnice Stenjevec kroz posljednjih pet godina”, u: *Stenjevec: državna bolnica za duševne bolesti 1879.–1933. Spomenica povodom pet decenija rada*, ur. B. Niketić, S. Župić. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933, 47-77.
- Jagić, Suzana. “‘Jer kad žene budu žene prave...’: Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće”. *Povijest u nastavi*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 6 (11), 2008, 77-100.
- Lacković-Grgin, Katica. “Sociocultural Context of Parenting in Croatia in the Past and in the Present”, u: *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-Cultural Perspective*, ur. K. Lacković-Grgin, Z. Penezić. New York: Nova Science Publishers, Inc. 2015, 1-25.
- Leček, Suzana. “‘Nismo meli vremena za igrati se...’ – Djetinjstvo na selu (1918–1941)”. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu / FF press, 30 (1), 1997, 209-244.

- Marković, Ante. “Zaklonište umobolnih na Nuncijati”. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb: Medicinska naklada, 21, 1993, 177-190.
- Nikić, Gordana. “Povezanost stilova ljubavi s privrženošću, brižnošću i seksualnim zadovoljstvom u ljubavnim vezama”. *Ljetopis socijalnog rada*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada, 18 (1), 2011, 83-102.
- Paska, Iva. “Suvremeno sebstvo iz kontekstualne perspektive”. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb: Institut društvenih znanost Ivo Pilar, 20 (2), 2011, 561-580.
- Požgaj, Petra. “Mlade dame, glazbeni znalci i njihovi ukusi: figura obožavateljice kao prostor artikulacije društvenoga odnosa”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 55 (1), 2018, 7-21.
- Price, Megan i drugi. “Young Love: Romantic Concerns and Associated Mental Health Issues among Adolescent Help-Seekers”. *Behavioral Science*, Basel: MDPI, 6 (2), 2016, 1-14.
- Rašković, Jovan. “Služba za neurologiju i psihijatriju”, u: *100 godina šibenske bolnice*, ur. I. Marlek. Šibenik: Medicinski centar, 1983.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. “O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi”. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo / Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Posebni otisak PANON, 1982, 33-38.
- Rudan, Vlasta. “Normalni adolescentni razvoj”. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, Zagreb: C. T. – Poslovne informacije d.o.o., 10 (52), 2004, 36-39.
- Sovar, Irena. “Institucionalizacija i deinstitutionalizacija ustanova za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi”. *Ljetopis socijalnog rada*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Studijski centar socijalnog rada, 22 (2), 2014, 311-332.

- Szentmartoni, Mihaly. “Ljubav i smisao života”. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 39 (3-4), 1984, 242-253.
- Škokić, Tea. “Romantična ljubav”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 41 (1), 2004, 145-165.
- Štulhofer, Aleksandar i drugi. “Problematicni užici: rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji”. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb: Institut za društvene znanosti Ivo Pilar, 9 (6), 2000, 867-893.
- Šolić, Petar. “Kršćanski pogled na seksualnost”. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 22 (1), 1987, 19-31.
- Zlatar, Jelena. “Anthony Giddens: Značenje i transformacija intimnosti”. *Filozofska istraživanja*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 27 (2), 2007, 441-451.
- Žanko, Zdenka. “Djevojka pred bračnim svetištem”. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 21 (2), 1940, 103-113.
- Župančić, Milan. “Slobodno vrijeme seoske omladine”. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 22, 1968, 67-76.

Summary

Contribution to Research of Girlhood after the First World War: an example of Girls with Mental Disorders from rural areas of Continental Croatia

The purpose of this paper was to present and analyze, from cultural anthropological perspective, some challenges of growing up girls with mental disorders in villages in continental Croatia. The primary archival source on which it was based was the personal documentation of female adolescents who were hospitalized at the Stenjevec Psychiatric Hospital, today's University Psychiatric Hospital Vrapče, from 1919 to 1929. The research was conducted in the archives of the above mentioned Hospital. Only representative samples considered relevant to the presentation of the selected research topic are presented in this text. The paper discussed the causes and undesirable consequences on their emotional and social functioning caused by lack of knowledge about their sexual development. A girlhood of latter population's was also viewed through the prism of their (un)successes in realization of love relationships and marriages with men. It was shown that the girls whose individual experiences were interpreted in this paper did not have the elementary informations on their own sexual maturation and sexuality. For example, in one case, the arrival of the first menstruation, emotionally destabilized one girl to such an extent that she needed to be hospitalized at the Stenjevec Psychiatric Hospital. Some of the theoretical assumptions of the humanities and social sciences dating from the second half of the 20th century suggested that cause of ignorance about the sexuality of the considered girls might be related to their upbringing in traditional Christian families and very low or no educational status. Further, the analysis of available archival material showed that, in exceptional cases, some of them became fascinated by the idea of “ideal” love because they were “over-reading” love novels. Judging by

the psychiatric notes recorded in some girls' patient files, it seems to be that their disappointments with their failure to realize these imagined "ideal" of love relationships and potential marriages, greatly contributed to the appearance and development of their mental disorders. At the end of this paper, the isolated example of a girl who burned her ex-fiance's barn in protest as he left her after he had promised her marriage served to illustrate her step out gender stereotypes of rural girls in inter-war period in continental Croatia. That is, its purpose is to show that, in some cases, then girls explicitly resisted the patriarchy, but because of that they were often discriminated and marginalized in the society. The aim of shedding light on the aforementioned aspects of the girlhood of girls with mental disorders in a prominent geographical area was to reconstruct the then existing gender policies and to question whether, and if so, to what extent these settings contributed to the emotional and social (self)exclusion of some members of this social group.